

Жумалиева Р.Б.

ОКСЮМОРОНДУК СӨЗ АЙКАШЫНДАГЫ ЛОГИКАЛЫК КАРАМА-КАРШЫЛЫК

Жумалиева Р.Б.

ЛОГИЧЕСКАЯ ПРОТИВОПОЛОЖНОСТЬ В ОКСЮМОРОННЫХ СОЧЕТАНИЯХ

R.B. Zhumalieva

LOGIC CONTRADICTION IN OXYMORON COMBINATIONS

УДК: 4:413.143

Оксюморон – карама-каршы маанидеги сөздөрдүн айкашынан түзүлгөн стилистикалык ыкма, башкача айтканда айкашпай турган сөздөрдүн айкашы. Оксюморондук сөз айкаштарында өнүгүү закондорунун бири-логиканын карама-каршылык закону чагылдырылган. Бул закон оксюморондук сөз айкаштарынын структуралык түзүлүшүндө чоң роль ойнойт. Бул кызыктуу процесс карама-каршылыктардын дал келүүчүлүгүнүн жыйынтыгы.

Негизги сөздөр: оксюморон, стилистикалык фигура, логикалык карама-каршылык, өнүгүү закону, өз ара байланыш натыйжасы, процесс.

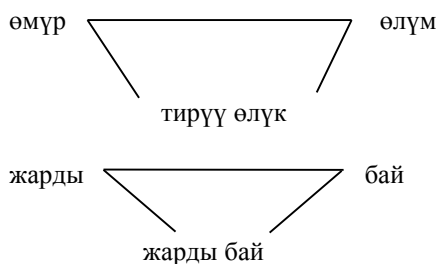
Оксюморон – стилистическая фигура – сочетание слов с противоположным значением, то есть сочетание несочетаемого. В оксюморонных сочетаниях в языке находит своё отражение один из законов развития закон логической противоположности. Этот закон имеет большое значение в образовании оксюморонного сочетания. Это очень интересный процесс, результат взаимодействия противоположностей.

Ключевые слова: оксюморон, стилистическая фигура, логическая противоположность, закон развития, результат взаимодействия, процесс.

Oxymoron is a figure of speech – combination of words with contrary meaning, which is combination of incompatibility. Oxymoron combinations reflect one of the laws of development – law of logic contradiction. This law has a significant meaning in forming the oxymoron combination. This is a very interesting process, the result of interaction of contradictions.

Key words: oxymoron, figure of speech, logic contradiction, law of development, result of interaction, process.

Оксюморон – багындыруучу “негизи” бар бирдик. Негизги түшүнүк (күчтүү) өзүнө экинчи түшүнүктү баш ийдирет. Ошентип, эки түшүнүк тең бири-биринен ажырагыс бирдикте болуп жана бири экинчисиз түзүлбөйт, реализацияланбайт. Оксюморондун негизин антонимдер түзөт. Антонимдер карама-каршы маанидеги эки атрибутту берет, ал эми оксюморон эки карама-каршылыкты айкалыштырып бир бүтүндүккө алып келет.

Натыйжасында, оксюморон мурда болгон тилдик материалдын базасында түзүлгөн жаңы каражат. Оксюморондун түзүлүшүндөгү гипотезалык чындык менен реалдуу чындык берилип жатат. Оксюморон көркөм каражат катары башка тилдин көркөм каражаттарынан айырмаланып окуучуга таасирин күчөтүп, тилдик факт катары келип чыгат. Көркөм чыгармадагы оксюморондор эмоционалдык жактан угуучуга, окуучуга абдан чоң таасир бергендиктен, окуучу сүрөттөлүп жаткан кубулушту жаңыча түшүнүп жана кабыл алып, кайгыруу же кубануу, санаркоо, ойго батуу, сүйүнүү, б.а. өзүнө башкача жаңыча ойлонууга жол ачып, оригиналдуулук күчөп, эмоционалдык эффект пайда болот. Демек, оксюморон – карама-каршы маанидеги сөздөрдүн айкалышынан пайда болгон эң оригиналдуу ыкма.

Мисалы: күнөөсүз күнөөлүү, эскинин жаңысы, далилсиз далил, тилдүү дудук, жарды бай, каардуу мээрман, арбын туруп аз болуу, аз да, көп да, ж.б.

Оксюморондун табиятын иликтөөдө тил менен ойлоонун, тил илими менен логиканын өз ара карым-катышына байланыштуу маселелерге токтолуубуз зарыл. Себеби, оксюморондук айкаштардын негизин карама-каршылык түзүп жатат. Оксюморондук айкаштардын компоненттеринин бири-бирине карама-каршы турушу жана алардын кайра сыйышуусу, биригүүсү, айкашуусу анын негизги белгиси жана өзгөчөлүгү. Ошондуктан ал логиканын каршылык закону менен анча коошо бербейт. Каршылык законунун талап-шарты боюнча алып караганда оксюморон беймаанилик, логикалык калпыстык катары туюлат.

“Буга байланыштуу эмне үчүн оксюморон көркөм ыкма катары эчактан бери колдонулуп келген (буга мисал катары “Манас” эпосунан күндүз күнү түн болуу, түгөнгөн сайын түтөө деген өңдүү оксюморондорду келтирсе болот) жана алар логикалык калпыстык катары каралган эмес деген закондуу суроо туулбай койбойт” (Б.Усубалиев. Антонимдер жана аларды окутуу.- Ф., “Мектеп”, 1987, 116-б.).

Ошондуктан оксюморондун логикалык жактан негиздүүлүгүн, шексиздигин далилдөө үчүн оксюморон менен логикалык каршылык законунун өз ара карым-катышын кароо зарыл. Тилге логикалык жактан анализ берүү тарыхы Аристотелдин эмгектеринен башталат. Логиканын каршылык законуна биринчилерден болуп негиз салган окумуштуу Аристотель болгон. Албетте, эки миң жылдан ашык

убакыттын ичинде бул закон толукталып, аныкталып, далилденип жүрүп отурду. Азыркы логика туура ой жүгүртүүнүн так, даана жана толук принцибин өзүнүн экинчи закону каршылык законунда берет.

“Каршылык законунда мындай деп айтылат: Бир эле предмет жөнүндө, бир эле убакытта жана бирдей эле мааниде (карым-катышта) эки карама-каршы ой (пикир) бир эле учурда туура (чындык) болушу мүмкүн эмес”.

(П.И.Кондаков. - Логика: Учпедгиз, 1954, 68-б.)

Эгерде логиканын каршылык законунун талап шартын бузсак, пикирибиздин экөө тең чындык менен шайкеш келбей туура эмес болуп чыгат. Бул закондун тууралыгы адам баласынын турмушунда далай жолу акыйкатталган. Чындыгында эле кимдир-бирөө “Ысык-Көл Кыргызстандагы эң чоң көл ” жана “Ысык-Көл Кыргызстандагы эң кичине көл” десе экөө тең чындык болушу мүмкүн эмес. Эгерде “Ысык-Көл –Кыргызстандагы эң чоң көл” – чындык болсо, анда экинчи пикир жалган болуп эсептелет. Ошентсе да ой жүгүртүүнүн ар түрдүү маанисин жана убакытты эске албай туруп, бир эле предмет жөнүндө карама-каршы маанидеги ойду айтууга болбойт деп эсептеп, логиканын каршылык законунун талап, шартынын бузулушуна алып келет.

Мисалы: “Кубанычбеков англис тилин жакшы билет” жана “Кубанычбеков англис тилин начар билет”. Бул эки көз караш бир эле Кубанычбеков жөнүндө, анын турмушуна тиешелүү бир эле учур жөнүндө жана англис тил сабагына болгон бир эле учурдагы карым-катышы жөнүндө айтылса, анда бул эки көз караш туура эмес. Бирок, бул көз караштар төмөнкү үч учурда экөө тең туура болушу ыктымал.

1. Эгерде биринчи пикир Нурэл Кубанычбеков жөнүндө, экинчи пикир Байэл Кубанычбеков жөнүндө айтылса анда туура. Экөөнүн бирөө англис тилин жакшы билиши мүмкүн, бирөөсү начар билиши мүмкүн.

2. Эгерде эки көз караш тең Нурэл Кубанычбеков жөнүндө айтылып, бирок анын жашоосунун ар түрдүү мезгили эске алынса туура болушу мүмкүн. Себеби, Нурэл 6-класста окуп жүргөндө англис тилин начар билчү, ал эми 9-класска келгенде жакшы биле баштады.

3. Биринчи жана экинчи пикирде да Нурэл Кубанычбеков жөнүндө айтылып, бирок анын англис тили боюнча билими ар кандай карым-катышта айтылганы эске алынса, анда туура болушу мүмкүн. Себеби, 9-класста окуган Нурэл кубанычбеков англис тили боюнча алган билимин 6-класстын окуучусу менен салыштырсак, анда албетте Нурэл Кубанычбеков англис тилин жакшы билет. Эгерде ушул эле Нурэл Кубанычбековдун билимин англис тили боюнча профессордун билимине салыштырсак, анда албетте, профессормо салыштырмалуу Нурэл Кубанычбеков англич тилин начар билет.

Оксюморон сөз болуп жаткан кубулуштун, нерселердин маңызын терең, даана ачуу менен, акын-жазуучулардын оюн элестүү, көркөм жеткирүүгө зор өбөлгө түзөт. Ушуга байланыштуу акын

Жыпар Акундун “Мен сенсиз” деген ыр саптарындагы оксюморондук айкаштарды карап көрөлү.

Мен сенсиз.

Мен сенсиз жашап жүрөм, жашай албай
бир үмүттү көпөлөктөй айланып
Жетпей келем талпынып сен тарапка
ал тилекке наристедей алданып
Бекинип канча жылдын далдаасынан
ошол күндөр келет мени азгырып
Тинтип турат дүйнөмдү тааныш кыял,
түгөй жүрөк эми минтип азгырык
Бул турмушта экөөбүз эки өйүз,
үмүттүн көпүрөсү агып кеткен.
Чебеленип жээк бойлоп жүгүрсөк да
аруу сезим капчачан сууга чөккөн
Мен сенсиз жашай албай, жашап жүрөм.

Бул ыр саптарындагы “жашап жүрөм жашай албай”, “жашай албай жашап жүрөм” деген оксюморондук айкаштары дароо көзүбүзгө урунат. Бул оксюморондор логикалык ой жүгүртүүнүн туура корутундусун бердиби? Муну такташ үчүн логикалык каршылык законунда айтылган жобону эске алабыз: бир эле предмет боюнча, бир эле учурда бирдей эле байланышта (карым-катышта) же мааниде эки карама-каршы пикирден экөө тең туура болушу мүмкүн эмес. Мында объективдүү дүйнөнүн реалдуу жагы чагылдырылган.

Бизге белгилүү болгондой адамдын кубануусунда же кайгыруусунда оң жана терс карым-катыш (мамиле) орун алат. Мына ушуга байланыштуу адамдын мындай эмоциялык абалы бир эле учурда канааттанууну, же канаттанбоону өз ичине камтыйт. Бирок канааттануу (кубануу, ыраазы болуу) адамдын эмоциялык абалынын бир жагы, канааттанбоо (кайгыруу, нааразы болуу) адамдын эмоциялык абалын экинчи жагы, ошондуктан, кандайдыр бир денгээлде предметке карата биз канааттанышыбыз (кубануубуз, ыраазы болушубуз) мүмкүн, экинчи жагынан алып караганда канааттанбашыбыз (кайгыруубуз, нааразы болушубуз) мүмкүн. Бирок бир эле учурда, бир эле предмет боюнча бирдей эле мааниде же карым-катышта канааттанышыбыз дагы жана канааттанбашыбыз дагы реалдуу чындыкка жатпайт. Адамдын мындай эмоциялык абалын профессор Б.М.Теплов өзүнүн эмгектеринде көрсөткөн. “Өткөн бактылуу турмушту эскерүү жагымдуу, себеби мындай эскерүү жок дегенде адамдын оюнда, кыялында дагы бир ирет жашап өтөт, бирок бир жагынан бул бактылуу күндөрдүн өтүп кеткендиги кайгырууну да пайда кылат. Себеби ошол бакыт азыр жок.

Оорчулукту, кыйынчылыктарды жеңүү менен байланышкан сезимдердин адатта оң жагы жана терс жагы болот. Кыйынчылыктарды жеңүүдө эч кандай жагымсыз оор кырдаал жок, канааттанууну гана берген кырдаалдар бар деп айта албайбыз.

Кыйынчылыкты жеңүүдө адам баласы бир кыйла жагымсыз, атүгүл азаптуу кырдаалдарды жашап өтөт. Ошентсе да оорчулукту, азапты,

кыйынчылыкты жеңе билген адамда, кыйынчылыкка каршы күрөшүүнү танбаган адамдагы оор кырдаалдар өзүнө-өзү ишенүүчүлүк, максатка жетүү үчүн кубаныч жана намыс сыяктуу сезимдер менен байланышта” (Б.М.Теплов. – Психология, 1958, 45-46-бет.)

Акын Жыпар Акундун “Мен сенсиз” аттуу ырындагы “Жашап жүрөм, жашай албай”, “жашай албай, жашап жүрөм” оксюморондору ырдын көркөмдүгүн, ойдун таамай айтылгандыгын арттырып турат.

Мында каармандын ички бугу, кыйналуусу оксюморон аркылуу ары көркөм, ары так берилген. Бул ырдагы оксюморон акындын оюн жыйынтыктап турат. Демек бул реалдуу чындыкка дал келет. Бул сыяктуу оксюморондор ырдын көркөмдүгүн арттырып, акындын берейин деген оюн таамай жеткирүүгө чоң өбөлгө түзөрүн ыр саптарынан да байкап көрөлү.

Көктөмдө калкыйт көңүл учуп-учпай,
Жалжылдап жал-жал тиктеп жолугушпай
Ак сүйүү сапарында канат талат,
Жазыксыз жараланган жансар куштай.

Жаш акын Табылды Дүйшеевдин бул ырындагы “Көктөмдө калкыйт көңүл учуп-учпай” – оксюморон.

Жогору жакта айтылгандай түгөйлөрүнүн бири-бирине карама-каршы болушу – оксюморондун негизги белгиси жана өзгөчөлүгү “учуп-учпай” оксюморону көркөм каражат катары колдонулуп, сүйүү саптарындагы лирикалык каармандын ички уйгу-туйгусун ачык даана көрсөтөт.

Демек, оксюморондун логикалык жактан негиздүүлүгү жөнүндөгү маселени анын жаралышы тууралуу маселе тыгыз байланышта кароо сөз болуп жаткан проблеманын айкын чечилишине чоң өбөлгө түзөт. Оксюморондун логикалык жактан негиздүүлүгү, шексиздиги анын көркөм ыкма катары жашашын шарттайт.

Адабияттар:

1. Б.Ш. Усубалиев. Көркөм чыгармага лингвостилистикалык илик. – Б., 1994. 13 б.
2. Б.Ш. Усубалиев. Антонимдер жана аларды окутуу. Ф. : Мектеп, 1987. 116 б.
3. Б.М. Теплов. Психология. – М., 1958. 45-46 б.
4. Н.С. Трубецкая. Основы фонологии. - М., 1960. с. 75
5. Н.В. Павлович. Семантика оксюморона. – М., 1982. 11 б.
6. В.В. Синюк. К вопросу о фразеологизмах-оксюморонах. Русский язык в школе. – М., 1976. 80-84 б

Рецензент: к.филол.н. Устабаева Г.К.